



Köszív helyett hússzívet. Ószövetségi szívtranszplantáció?

OLÁH ZOLTÁN

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Római Katolikus Teológia Kar,
Kolozsvár – Gyulafehérvár (RO)
zoltan.olah@ubbcluj.ro

Ráhangoló

Amikor ennek a tanulmánynak a tervén gondolkodtam, még nem tudtam, hogy Ferenc pápa *Dilexit nos* címmel enciklikát ad ki Jézus Szíve tiszteletéről.¹ Az enciklika még nem jelent meg magyarul. Rövid tanulmányom segítségére lehet azoknak, akik a szívről alkotott bibliai gondolkodásban mélyebbre akarnak menni.

Isten üzenetének közvetítésében a próféták általában minden rendelkezésükre álló eszközt felhasználtak küldetésük teljesítése érdekében. Gyakran találkozunk sokkoló képpel, kifejezéssel. Talán érdemes néhány példát felidézni. Izajás parancsba kapja az Úrtól, hogy járjon mezítláb és meztelenül (Iz 20,1-4).² A próféta három évig

1 *Lettera Enciclica Dilexit nos del Santo Padre Francesco sull'amore umano e divino del Cuore di Gesù Cristo* (2024. okt. 24.).

2 A LXX-ban a γυμνός áll. Ebből származik a gimnázium szavunk latin közvetítéssel. A gimnázium az ókori görög nevelési rendszerben nemcsak elméleti oktatást adott a fiúknak, hanem komoly testnevelési órákat is tartottak, amit meztelenül gyakoroltak. (A *Vulgata nudus* szóválasztása a mai olvasót a nudizmusra emlékezteti.) A meztelenség megítéléséről a Héber Bibliában: Jürgen VAN OORSCHOT, *Nudity and Clothing in the Hebrew*

az Úrtól kapott parancs értelmében meztelenül és mezítláb jár-kel Jeruzsálemben. Jelként teszi, amivel elővételezi Egyiptom és Etiópia csupasz üleppel asszíriai száműzetésbe haladó foglyait. Hogy hogyan lesz figyelmeztető jel Izajás az egyiptomiak és etiópiaiak számára, jó kérdés. Talán a jeruzsálemi királyt és elitet figyelmezteti, hogy az emberi szövetségekbe vetett bizalmuk nem jelent menekülést számukra. Ezekiel próféta nyilvános működéséből sem hiányoznak a sokkoló szimbolikus cselekmények. Jeruzsálem makettjét készíti el és megjeleníti ostromát, 390 napig fekszik a bal, és negyven napig a jobb oldalán. Emberi ürületen kellene kenyeret sütnie, amit ökörtárgyára válthat (Ez 4). Kopaszra kell borotválnia fejét és szakállát, aminek egyharmadát kardélre hányja, egyharmadát szélnek eresztí, és az utolsó egyharmadnál kevesebbet a palástja alá rejtve őriz (Ez 5). Már meghíváselbeszélésében merész, addig ismeretlen képek jelennek meg. Többek között az Úr parancsára egy könyvtekercset kell megennie (3,1). Ezek csak ízelítők a prófétai könyvek sokszor drasztikus és sokkoló képeiből.

A téma, amit ebben a tanulmányban vizsgálni akarok, nem annyira sokkoló, inkább szemléletes képes beszéd. Azonban néhány elemét el szeretném mélyíteni. A Bibliában csak az Ez 36,26-ban fordul elő a kőszív és a hússzív ellentétpáros. A kőszív és a hússzív témáját vizsgálom, egy sajátos megközelítési lehetőséget felvázolva.³ A kép talán többet jelent a Héber Bibliában, mint a mai szóhasználatban. A hússzív egyben az új szív, Isten ajándéka. Itt a bibliai szóhasználat ismerői kissé eltűnődnek azon, hogy az általában az esendő és gyenge embert jelölő *hús* (héb. *bászár*) hogyan lesz pozitív töltetű fogalommá az Ez 36,26-ban. A 2000-ben

Bible: Theological and Anthropological Aspects, in Christoph BERNER et al. (szerk.), *Clothing and Nudity in the Hebrew Bible*, T&T Clark, London – New York, 2019, 237–249; Michaela BAUKS, *Clothing and Nudity in the Noah Story* (Gen. 9:18–29), *uo.*, 379–387. A mezítelenség összeférhetetlen a kultusszal (Ex 20,26; 28,42–43).

3 A magyar irodalomban a kőszív Jókai Mór nagy sikerű regényének címében is szerepel (*A kőszívű ember fiai*). Eredetileg a regény *Az örök anya* címmel lett bejelentve. Színpadi változat is készült belőle, *Keresd a szíved* címmel.

megjelentetett tanulmányomban⁴ a keret nem volt elégséges arra, hogy részletesebben kidolgozzam a köszív és a hússzív témájáról akkor még csak csírájában megmutatkozó értelmezési lehetőséget, talán még nem is forrott ki számomra annyira tisztán a gondolat, amit már akkor megemlítek. A köszív, véleményem szerint, a bálványimádással kapcsolatos, aminek igazolására reményeim szerint elégséges érvet sikerül felsorakoztatnom a továbbiakban.

A szakasz helye Ezekiel könyvében

Ezekiel könyvének felépítése jól strukturált, követi az írásprófétai könyvek leggyakoribb felépítését.

I. rész

Ez 1–24 Ítéletes, fenyegető prófétai beszéd Izrael, Júda ellen.

Ez 15–32 Ítéletes, fenyegető próféciák az idegen népek ellen.

II. rész

Ez 33–39 Üdvösséges beszédek Izrael számára

Ez 40–48 Látomás az új templomról, az üdvösség megvalósulása.⁵

A könyvben fordulópontot jelent a 33,21. verse, amikor egy Jeruzsálemből érkező menekült hírül adja a már Kr. e. 597-ben⁶ Babilonba száműzötteknek: „Elpusztult⁷ a város.” Miután a hír eljut a babiloni

4 A perikópa teológiai témáinak részletesebb kifejtéséhez: OLÁH Zoltán, JHWH nevének megszentelése Izrael üdvösségének alapja, *StThTr* 1 (2000) 150–171.

5 Frank-Lothar HOSSFELD, Das Buch Ezechiel, in Erich Zenger (szerk.), *Einleitung in das Alte Testament*, Kohlhammer, Stuttgart, ⁸2012, 598–603. Rózsa Huba ezt a szerkezetet követi, vö. *Bevezetés az Ószövetség könyveibe*, Szent István Társulat, Budapest, 2016.

6 Vö. 2Kir 24,16; Nebukadnezár már Kr. e. 597/6-ben ostromolta a várost. Christian FREVEL, Grundriss der Geschichte Israels, in Erich ZENGER, Christian FREVEL (szerk.), *Einleitung in das Alte Testament*, Kohlhammer, Stuttgart, 701–870 (794).

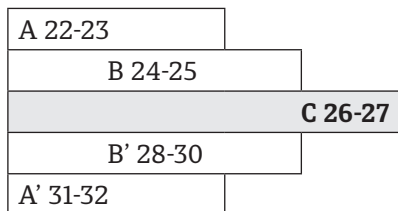
7 A héber הָקְטָה הָעִיר (*hukketáh há'ir*) jelentését a SZIT fordítása pontosan adja vissza: „Elpusztult a város.” Ez az ige áll minden élő pusztulására a Gen 8,21-ben vagy az elsőszülöttek elpusztítására az Ex 12,12-ben vö. Ludwig KOEHLER, Walter BAUMGARTNER, *Hebräisches und Aramäisches Lexikon zum Alten Testament I.*, Brill, Leiden – Boston, 2004, 658–659. A Vulgata

száműzöttekhez, Ezekiel prófétai beszédei is új fordulatot vesznek. A pusztulással fenyegető prófétai beszédek helyébe lépnek az üdvösséget előtérbe helyező beszédek. Ennek az új szakasznak egyik csúcspontját épp az Ez 36,22-32 adja.

Ezekiel 36,22-32 / Üdvösség Izraelnek JHVH nevéért

Az Ez 36,22-32 az egyik legismertebb prófétai szöveg Ezekiel könyvéből, általában a prófétai irodalomból. Jeruzsálem pusztulása után a prófétai könyv hangnemet vált, a reményről, Isten népének újjászervezéséről, újjáteremtéséről, sőt képes beszéd szintjén feltámasztásáról (vö. Ez 37) szól. A szövetség teológia fogalmi szintjén haladva, igaz, nem *expressis verbis*, ahogyan Jer 31,31 teszi – tartalmi szempontból újszövetségről beszél Ezekiel a már saját halálos ítéletüket is kimondó reményvesztett száműzötteknek.

E szakasz szerkezetének közepén a 26-27. versek állnak. A szakasz részletesebb retorikai elemzését megtalálja az érdeklődő olvasó a már korábban említett cikkemben,⁸ itt csupán annak eredményét ábrázolom az alábbi séma segítségével.



A szakasz központi kijelentése tehát nagyjából a szöveg közepén található:

sem a római hadászati és politikai propagandából jól ismert szófordulatot használja (*capta est civitas*), ahogyan a Septuaginta *ἡ πόλις*, hanem *vastata est civitas*. Ebből azt lehet sejteni, hogy Ez 33,21 visszakapcsol az özönvízre, Jeruzsálem pusztulását az őstörténeti katasztrófával állítja párhuzamba.

8 Vö. OLÁH, JHWH nevének megszentelése, 154-155.

²⁶ Új szívet adok nektek, és új lelket adok belétek; elveszem testetekből a kőszívet, és hússzívet adok nektek.²⁷ Az én lelkemet adom majd belétek, és gondoskodom róla, hogy parancsaim szerint járjatok, és törvényeimet megtartsátok és megcselekedjétek. (Ez 36,26-27 KNV)

A Káldi Neovulgata e két verset a héberhez hűségesebben adja vissza. A SZIT fordítása stilizáltabb, ám ennek következtében kissé távolodik a hébertől.⁹ A szív és lélek ugyanazzal az igével áll a héberben: adok. A SZIT új lelket *oltok* belétek ígéje kétségtelenül stílusos megoldás, de ez a héber *adni (nátán)* ige kétszeres használatának az elhagyását eredményezi.¹⁰ Tartalmilag nyilván ugyanaz.

A kőszív a keménynyakúság, az engedetlenség szinonimája. Azáltal, hogy elszakadt Istenétől, a nép sötétben tartózkodik, elvágta magát az élettől, kőszíve van. A kőszív Izrael ellenállását fejezi ki JHVH-val szemben, míg a hússzív az Izraelnek adott új kezdetet, újjáteremtését szimbolizálja. A magyar fordításokhoz szokott fülek a kőszív szintagma hallatán gondolhatnak a szív megkeményítésének gyakori jelenségére az Ószövetség lapjain. A megkeményítés, gondolhatnánk, nem jelent mást, mint kővé keményíteni. Úgy tűnik, hogy ez az asszociáció fogalmi szinten csak a fordításokban lehetséges. Amikor Isten a fáraó szívét megkeményíti, a következőképpen fogalmaz a Héber Biblia: אֶת־לִבּוֹ אֶחָזֶזְקָה ('*achazzéq 'et-libbó*; Ex 4,21). A fáraó szíve megkeményítésének más az eredménye, mint a kőszív. A megkeményített szív életerős és agilis marad. A fáraó nem enged Isten csodajeleinek, nem törik meg könnyen, elutasító. Hogy az '*echazzéq* jelentése nem feltétlenül negatív, szépen igazolja Iz 50,7, az Ebed JHVH harmadik énekének nevezett szakaszban. A szolga maga keményíti meg az arcát, hogy gyalázói és leköpdösői hatására

9 A Káldi Neovulgata a Nova Vulgata (1986, Editrice Vaticana) alapján dolgozta át Káldi korábbi fordítását, tehát elvileg egy fordítás fordítása. Jeromos latin Bibliája az esetek többségében pontos fordítását adja a hébernek, sőt néha őrizhet olyan masszoréta szöveg előtti olvasatot is, ami szövegkritikai szempontból is érdekes lehet. Vö. *Szentírás a Neovulgata alapján*, Szent Jeromos Bibliatársulat, Budapest, 2020, előszó.

10 A Vg is két igével fordítja a héber adni ígét (*et dabo vobis cor novum et spiritum novum ponam in medio vestri*).

ne omoljon össze. Itt JHVH szolgája nyilván erőt mutat, és nagyon is élő. A Septuaginta-fordító az Ex 4,21; 7,3; 14,4 és 14,17 versekben a *szklérünö* (σκληρυνῶ) többnyire negatív jelentéssel rendelkező igét használja: *megkeményít, felbőszít, elkeserít, konokká tesz*. Passivumban az ige megkeményedést jelent.¹¹ A Héber Biblia szerint a fáraó szíve elnehezedik, amit a SZIT és KNV *megkeményedik* igével fordít (vö. Ex 9,12.34; 10,20-27, 11,10; 14,8).

Mivel minden fontos emberi tevékenység kiindulópontja a szív, a szív kell hogy az isteni cselekvésnek is az első helye legyen. A szív az ember makacsságának a székhelye, melynek folytán már képtelen a törvény által megkövetelt engedelmességre (Jer 3, 17; 7, 24; 9, 13; 11,8; Ez 2,4; 3,7). JHVH szét kell hogy törje a hozzá hűtlenné vált szívet, hogy népe vissza tudjon térni hozzá (Ez 6,9).

Isten nemcsak felajánlja a bűnbocsánatot, hanem elsegíti népét az új jövő elfogadásához.¹² A hússzív a kőszívvel ellentétben képes lesz az engedelmességre, és ezáltal fennmarad a JHVH-val kötött éltető szövetség.

Mit jelent a szív az Ószövetségben?

Az ószövetségi felfogás a szívről sokban különbözik a mai felfogástól. A szív (*leb* vagy hosszabb formája: *lebáb*) gyakori a Héber Bibliában. Csak Ezekiel könyvében harminc alkalommal a hosszabb, ötször pedig a rövidebb forma fordul elő. Ószövetségi felfogás szerint a szív az ember központja, az ember lényege. A *leb(ab)* nem emberre alkalmazott szövegei arról tanúskodnak, hogy a szív nem más, mint valaminek a közepe, a központja. A *leb* a tenger közepét (Ez 27,4.25.26) vagy pedig az ég közepét is jelölheti (Deut 4,11). Ezeket a szentírási szófordulatokat szem előtt kell tartanunk ahhoz, hogy megértsük a szív jelentőségét a bibliai ember életében. A szívről mint az emberi test szervéről hiányos volt még a tudásuk, akárcsak

11 Vö. GYÖRKÖSSY Alajos, KAPITÁNYFfy István, TEGYEY Imre, *Ógörög-magyar nagyszótár*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993, 963.

12 Henning Graf REVENTLOW, Die Völker als Zeugen bei Ezechiel, ZAW 71 (1959) 33–43 (33).

a korabeli közel-keleti nagy kultúrákban.¹³ Tanulságos Ptah-Hotep fáraó beszéde a szív szerepéről: „Akit Isten szeret, annak fülét ki-nyitja; akit Isten gyűlöl, annak a fülét süketté teszi. A szív az, ami az embert hallóvá vagy nem hallóvá teszi. A szív az ember élete, egészsége, üdvössége...”¹⁴ A fáraó gondolataival szépen harmonizál Salamon király Gibeon magaslati oltára közelében megfogalmazott kérése, amit álmában az Úrhoz intézett: „adj szolgáltnak halló szívet לֵב שֹׁמֵר (1Kir 3,9). Ezt a szokatlan szó párosítást a fordítások elég-gé széles skálán fordítják. A Septuaginta: *szívet hallásra*. Jeromos Vulgatája *cor docile*-vel fordít, ami inkább tanulékony szívet jelent. Az MBT engedelmes szívről beszél, hiszen a hallgatni valakire ige engedelmességet is jelent, ám ez inkább másodlagos jelentése.

Mivel a szív az ember lényegét juttatja kifejezésre, a szívben ötvöződik az ember testisége, lelkisége és szellemisége,¹⁵ sokszor a személy helyett áll (Ez 13,22; Zsolt 22,15) vagy pedig helyettesíthet egy személyes névmást is (Gen 18,5). Ezekben az esetekben a *leb* jelentése megközelíti a *nefes*-t, az ember éltető princípiumát. Az egész ember a szívében koncentrálódik Isten előtt.¹⁶ Ezért lehetséges, hogy a Deut 10,12 és 30,10 kéri az embertől, hogy szeresse Istenét egész szívével. Ezzel a felhívással nem kevesebbről van szó, mint egy kizárólagos és egyedülálló Istenre irányultságról.¹⁷ Az 1Sám 16,7-ben Dávid királlyá kenésénél Isten nem azt nézi, ami a szem előtt van, hanem a szívet. Itt a szív a belső valóság kifejezője a külső megjelenéssel szemben.¹⁸ A bibliai szövegekben Isten kiváltsága a szív ismerete, amit a teológiai szaknyelv kardiognózisnak nevez.

13 Heinz Josef FABRY, *leb, lebab*, ThWAT IV (1982) 413–451 (422); Hans Walter WOLFF, *Ószövetségi antropológia*, Harmat – PRTA, Budapest, 2001, 62–84.

14 Vö. *Anthologia humana – ötezer év bölcsessége*, szerk. HAMVAS Béla, Médio Kiadó, Szentendre, 62008, 24.

15 VAMOS József, *Ezékiel, magyarázatok és elmélkedések a próféta könyvének 1–24. fejezeteinek alapján*, Magyar Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1989, 87.

16 H. RUSCHE, *Das menschliche Herz nach biblischem Verständnis*, BiLe 3 (1962) 201–206 (202).

17 IDEM.

18 P. JOYCE, *Divine Initiative and Human Response in Ezekiel* (JSTOT 51), Sheffield, 1989, 109.

A megismerés (Ex 7,23) és az emlékezés is (Iz 65,17) a szívben történnek. Csak akkor talál rá az ember Istenre, ha szíve mélyéből keresi őt (Iz 29,13).

Ezekiel pedig azzal korholja az álprófétákat, hogy saját szívük szerint prófétáltak, és a saját lelküket és nem az Isten lelkét követték. A bűnös ismertetőjele a gonosz szív (Zsolt 28,3; 41,7). A szív gonoszsága alapul szolgál Isten ítéletéhez. Jer 4,14.18 felszólítja Jeruzsálemet, hogy mossa meg a szívét.

Az Isten helyett a szív ragaszkodhat a bálványokhoz és a gonosz tettekhez. A kőszív asszociálódik a bálványokkal. A prófétai irodalom nagyon gyakran a pogányok isteneit egyszerűen csak kőnek meg fának gúnyolja. Talán ezáltal is aláhúzzák a bálványok élettelenességét és képtelenségét arra, hogy a történelem zajlásában döntő szavuk legyen (Jer 2,27; Ez 20,32; Iz 37,19). Akik JHVH-t elhagyják, hasonlóak a bálványaikhoz, életképtelenek, olyanok, mintha nem is élnének. Bálványaikhoz hasonlít a nép, amely elhagyta élő Istenét.

Kitekintés: A szív az ókori kultúrákban

A szív az egyiptomi ikonográfiában

Az alábbi kép a *Halottak könyvének*¹⁹ fontos jelenete. A *Halottak könyvéről* a következőt hasznos tudni. Azok a tehetős egyiptomiak, akiknek volt pénzük arra, hogy mumifikáltassák²⁰ holttestüket, a

19 „Egyetlen nép sem foglalkozott olyan intenzíven a halál utáni léttel, az örök élet gondolatával, mint az egyiptomiak. A sírról való gondoskodás az élet egyik fő programja volt számukra.” Vö. KÁKOSY László, *Az ókori Egyiptom története és kultúrája*, Osiris, Budapest, 2003, 350.

20 A mumifikálás természetes folyamat volt, mindaddig, amíg a halottakat a száraz sivatagi homokba temették. A fáraók és a gazdagok temetéséhez rangjuknak megfelelően kiépített sírokat és díszes, többretegű koporsókat kezdtek használni. Ezekben már szükségessé vált az emberi szakértelemmel és munkával kifejlesztett mumifikálás. Amit korábban a sivatag homokja elvégzett, azt most szakmabéliek és papok kezdi pótolni, természetesen jó pénzért. A múmia szó perzsa eredetű, az aszfaltot jelölte, melyet Egyiptomban a Ptolemaiosz-kortól alkalmaztak a mumifikálásnál, a régebbi időkben. Vö. KÁKOSY, *Az ókori Egyiptom*, 359.

halott mellé elhelyezték a *Halottak könyvének* papiruszmásolatát,²¹ aminek az volt a rendeltetése, hogy segítse az elhunytat átkelni a túlvilágba, és ismerje azokat a mondásokat és negatív bűnvallomásokat, amelyekre a túlvilág küszöbén elengedhetetlenül szüksége lesz. Hérodotosz beszámolójából ismert a mumifikálás eljárása. Feljegyzései személyes tapasztalataira támaszkodnak és részletekbe menően hitelesnek mutatkoznak. A halottak agyát az orrlyukakon keresztül eltávolították, ágyéki vágáson keresztül pedig minden belső szervet eltávolítottak, egyedül a szívet hagyták meg a múmia-ban.²² Néha a múmia belsejébe szkarabeusz szobrot is helyeztek. A szkarabeusz bogár már az első napsütésre előbújik a homokból, így alkalmas szimbóluma a halál éjszakája után felébredő emberi léleknek.

Az alábbi ábrázolás a Hunefer-papirusz²³ egyik részlete.²⁴ A *Halottak könyvének* azt a részletét látjuk, amikor Hunefer írnot a sakálfejű Anubisz²⁵ bevezeti az ítélet csarnokába. A második jelenet Hunefer szívének megmérése. A mérleg jobb oldali serpenyőjében Ma'at istennő fejdíszé strucc-tolla található. Anubisz mellett látható Ammit, a vízilóyszerű hátulsó lábakkal, oroszlánszerű felsőtesttel és krokodilszerű fejjel rendelkező istennő. Ha a halott szíve pontosan egyenlő az igazság istennőjének, Ma'atnak a fejdíszével, bebocsátást

21 Az Óbirodalom korában csak a fáraók sírjaként működő piramisok falaira írták és festették a *Halottak könyvének* korai változatait (KÁKOSY, *Az ókori Egyiptom*, 351).

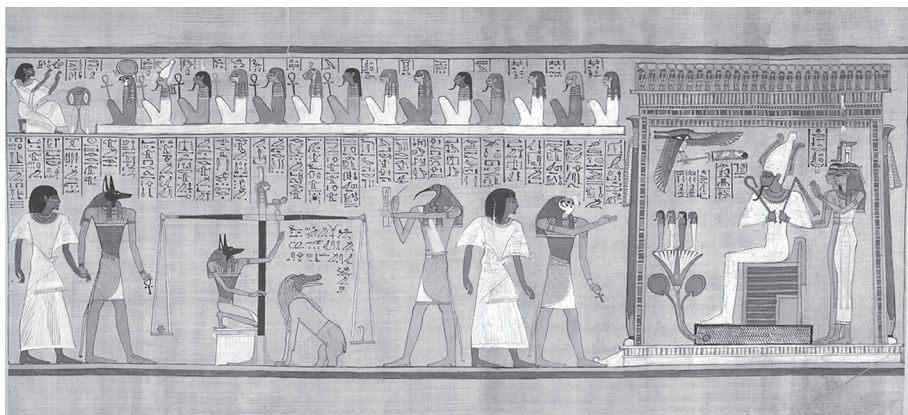
22 Vö. KÁKOSY, *Az ókori Egyiptom*, 359.

23 Hunefer írnot a 19. dinasztia idején, Kr. e. 1300 körül élt. Szethi fáraó királyi gulyájának a felügyelője volt. A *Halottak könyvének* egy másik közismert másolata az Ani-papirusz, ami kevésbé későbbi, mint a Hunefer-papirusz.

24 The Judgement of the Dead, The Book of the Dead of Hunefer, sheet 3., Hunefer, British Museum (free image service), https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_judgement_of_the_dead_in_the_presence_of_Osiris.jpg#/media/File:Book_of_the_Dead_of_Hunefer_sheet_3.jpg

25 Anubisz az Ozirisz családjához tartozó istenség. Mivel a sivatagi temetők környékén gyakran láttak az ókori egyiptomiak kőborló sakálokat, kézenfekvő, hogy az alvilági istenséget ennek a ragadozó állatnak a képével jelölték (vö. KÁKOSY, *Az ókori Egyiptom*, 322).

nyer az örök életbe. Ellenkező esetben a három embrevő ragadozó állat attribútumait hordozó Ammit felfalja az ítéletre álló elhunytat.



Igen beszédes ez az egyiptomi ikonográfia az emberi szívet illetően. Nem maga az ember áll a mérlegre, hanem a szíve. Tehát a szívben összpontosul az ember, nemcsak a külsője, hanem a belsője is. Egy szóval, a mérlegen ugyan az ember szíve van, de a szívének mérésével maga az ember mérettetik meg. Abból indulunk ki, hogy a bibliai ember számára is a szív az ember önazonosságát jelenti. Sokan vagyunk emberek, a szív mindenkinél más, illetve másképpen működik? A mai orvostudomány területén szerzett tapasztalataink alátámasztják ezt az önazonossági meggyőződést? Nem egészen.

Már csaknem hat évtizede lehetséges a szívátültetés,²⁶ és az orvostudomány egyre jobb eredményeket ér el. A szívátültetésből adódik a kérdés: valóban a szív testünknek az a szerve, amely önazonosságunk helye? Ez esetben a szívátültetés egyben önazonossági cserét kellene hogy jelentsen. Római tanulmányaim alatt közelebbről megismerkedtem a kölni főegyházmegyes pappal, aki szívátültetésnek köszönhetően élhetett még legalább 20 évet. Nyilván a szervezete nehezen fogadta be azt a szívet, amit egy közúti balesetben halálosan megsérült tizenéves lánytól kapott. Nyilván az

26 Az első szívátültetést 1967-ben végezte Christiaan Barnard dél-afrikai sebész a fokvárosi Groot Schuur Hospitalban. A páciens 18 nap után tüdőgyulladásban halt meg.

illető önazonossága megmaradt, ám minden emberi szervezet küzd az idegen test, ebben az esetben a beültetett szív ellen. Szemének és hajának színe kissé megváltozott, ám önazonossága mégis érintetlen maradt.

A szívátültetés ellenére a szív nem egyszerűen vérpumpa, ha így lenne, egyszerű dolga lenne az orvostudománynak. Állítólag minden ember szívverése egyedi. Meg lehet különböztetni az embert a szívdobogása alapján? Elméletben lehetséges, de nincs rá gyakorlati adatgyűjtemény. A szívverés mintázata és frekvenciája egyedi, akárcsak az ujjlenyomatok. Vannak már olyan technológiák, amelyek képesek azonosítani embereket szívverésük alapján. Ezek a rendszerek érzékelőkkel és algoritmusokkal dolgoznak, hogy felismerjék az egyedi ritmusokat és mintázatokat.

A szív az ókori görög filozófiában

Főleg Platónról kezdődően a görög filozófiában a fej, illetve az agy az emberi tevékenység középpontja. Az ész feladata irányítani az embert, aminek a „lakóhelye” a fejben van. Az ész a lélekhez, annak is a felső és halhatatlan részéhez tartozik. A fej által lehetséges a megismerés, az emlékezés. A léleknek van egy halandó része is. Ezt Platón az emberi felsőtestre vetíti ki. A felsőtestet a rekeszizom két részre osztja, ahogyan a házaknak is két elválasztott része van. Az egyik az asszonyoknak, a másik a férfiaknak van fenntartva. A rekeszizom felett található Platón gondolkodásában a bátorság és a férfiaság. Ezeknek az érzéseknek a tüdő és a szív ad otthont. A szív és a tüdő²⁷ így közelebb állnak a fejhez; a nyak, mint egy földszoros, köti össze a két régiót, és az a feladatuk, hogy az ész által kapott parancsokat kivitelezék.²⁸ Ebben a részben még csak megközelítőleg sem tudom kifejezni Platón filozófiáját a fejről és a

27 A tüdőnek a lehűtés szerepet is tulajdonítja. Ha a szív haragra gyullad, a tüdő a maga lyukas szöveteivel mérsékelni tudja a szív haragját és tombolását, ezáltal segítve neki, hogy teljesítse a fejből érkezett parancsot. Vö. Platón, *Timaios* 69a–70d, ford. F. A. Brockhaus, Werke in acht Bänden, Griechisch – Deutsch, 7, WBG, Berlin, 72016.

28 Platón, *Timaios* 69a–70d.

szívről, megelégszem itt csupán azzal a gondolattal, hogy számára az ember feje a halhatatlan léleknek az otthona, ennek részeként az értelem és az ész a fejhez kapcsolódnak. A szív már a halandó léleknek ad otthont, amolyan köztes szereplő, amely a fejből érkező parancsokat hajtja végre.

Miért válik kőszívvé Izrael szíve?

Az Ezekiel 36,26 versében a szív nyilván nem egy személynek, hanem Isten népének a szíve. A képes beszéd a nép bensőjéről beszél az emberi szív képének segítségével. Arról beszél, ami a nép egyediségét, elhivatottságát és önazonosságát teszi ki. Nos, ez a szív kőszívvé lett. A kép viszonylag érthető. Egy megkövesedett szív elősorban az élet hiányát jelenti. Ha a szív kővé keményedik, ott már nincs élet. Az emberi szív legfontosabb tevékenysége az élet fenntartása. Tehát a kőszív mint az érzéktelenségnek és durvaságnak a képe nyilván nem zárható ki, de nem ez áll az előtérben.

Két zsoltáridézet, a 115,4-8 és 135,15-18 segít megérteni a kőszív képét.

⁴ De a nemzetek bálványai ezüstből és aranyból vannak, s emberi kéz alkotásai.

⁵ Van szájuk, de nem szólnak, van szemük, de nem látnak.

⁶ Van fülük, de nem hallanak, van orruk, de nem szagolnak.

⁷ Van kezük, de nem tapintanak, van lábuk, de nem járnak, torkukkal nem kiáltanak.

⁸ Legyenek hozzájuk hasonlóak a készítőik, és mindazok, akik bíznak bennük! (Zsolt 115,4-8)

A zsoltár megvetően beszél a „nemzetek bálványairól”. A fogság utáni teológiában Izrael monoteizmusa már szilárd alapokon áll. A babiloni száműzetésig (Kr. e. 586–515) Izrael hite még csak egyistenimádó, monolátriát vallott. Azaz nem volt számára kérdéses a többi nemzetek isteneinek a léte; a korai próféták csupán az Izrael Istenéhez való hűséget követelték még. Deutero-Izajástól (Iz 40) már a monoteizmus szilárd alapokon áll. A zsoltár tulajdonképpen kigúnyolja

a népek isteneit, amelyek csak emberi kéz alkotásai, és teljesen tehetetlenek. Így a zsoltár legkorábban az 5., de valószínűbb, hogy a 4. században keletkezett.²⁹

Minimális változtatásokkal („lehelet sincs szájukban”) a Zsolt 135 megismétli a 115. zsoltár gondolatait:

¹⁵ A nemzetek bálványai ezüsből és aranyból vannak, emberi kéz alkotásai.

¹⁶ Van szájuk, de nem beszélnek, van szemük, de nem látnak;

¹⁷ van fülük, de nem hallanak, és lehelet sincs szájukban.

¹⁸ Legyenek hozzájuk hasonlóak a készítőik, és mindazok, akik bíznak bennük! (Zsolt 135,15-18)

A két idézet utolsó verse igéjének fordítása eléggé változó a magyar fordításokban. A **יְהוָה יִשְׁׁרָאֵל** az igét a SZIT így fordítja: „Hasonlók azokhoz, akik csinálták őket ...”. Az MBT és Simon T. László³⁰ fordítása: „Hozzájuk hasonlóak lesznek készítőik ...”. A KNV követi a Vulgata *fiant*³¹ igeformáját. Jeromos Vulgatában található zsoltárfordítása³² nyilván a Septuaginta *γενοιντο*³³ hatása alatt áll.

29 Erich ZENGER, Psalm 115, in Frank L. HOSSFELD, Erich ZENGER (szerk.), *Psalmen 101–150* (HThKAT), Herder, Freiburg–Basel–Wien, 2008, 275–291 (281).

30 *Zsoltárok könyve*, ford. Simon T. László OSB, Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2022, 235, 282. A *hasonlók* (Zsolt 115,8), ill. *hasonlóak* (135,18) *lesznek* változatok nyilván nem számottevőek.

31 A latin *fiant* a *fio* ige 3. személy többes szám praesens aktív coniunctivusa.

32 Jeromos három zsoltárfordítást készített, pontosabban két alkalommal a zsoltárok Vetus Latina szövegét javította át a Septuaginta kézíratai alapján. E két revízió a *Psalterium Romanum*, ill. *Gallicanum*. A *Psalterium Gallicanum* később kiszorította a *Psalterium Romanum*-ot, és az V. Sixtus által 1590-ben kiadatott Vulgata szövegébe a főleg Franciaországban elterjedt *Psalterium Gallicanum* került be. Jeromos a héber kéziratok alapján is készített egy fordítást, amely nem került be a Vulgata kiadásába. Ezt a *Psalterium iuxta hebraeos*. Vö. *Psalterium iuxta Hebraeos*, szerk. J. M. HARDEN, London, 1922, V. Ebben az utolsó fordításában is hasonlóan fordítja a **יְהוָה** igét, mint a korábbi két revíziójában.

33 A *γινομαι* *lenni*, keletkezni ige 3. szem. pl. optativus aorisztosz medium alakja.

A héber-magyar bibliakiadás is *legyenek*-kel³⁴ fordít, ami közel áll a Septuaginta, Vetus Latina és a Jeromos által készített fordítások megoldásaihoz. A kijelentő módban fordító MBT és a SZIT tényt állapítanak meg, de nem kívánságot; kvázi átok formájában fogalmaznak. Talán a modern ember átokkívánságokat visszautasító magatartása miatt jutottak erre a megoldásra. Zenger határozottan kijelentő módot lát az idézett igeformában: vagy tényt konstatáló jelen idővel, vagy a biztos jövőt bejelentő kifejezéssel van dolgunk.³⁵ Ez az értelmezés jól egyezik Fromm nézetével a próféták bálványokról alkotott látásmódjával kapcsolatban: a bálványok nem egyebek, mint az emberi képességek és erők elidegenítésének a megnyilvánulásai. Ezért a bálványok az embert gúzsba kötik, és jelenlétük nem összeegyeztethető a szabadsággal. A bálványok tisztelete egyenlő az önbüntetéssel, az önmegaláztatással, az alávetettséggel, míg az igaz Isten imádása a szabadságot jelenti.³⁶

A Zsolt 115,4-8 „a népek isteneinek hatalomnélkülisége” címmel foglalható össze. Az istenek emberi kéz alkotásai, élettelen képek, ill. szobrok, és azok is a halál várományosai, akik ezeket készítik és főleg tisztelik.³⁷ A bibliai világképpel teljesen ellentétes, hogy az ember istent teremtsen. Isten teremti az embert, és nem fordítva. Az emberi kéz alkotása nemhogy isten nem lehet, de még életre sem képes. A 135. zsoltár 17b. verse azt is állítja, hogy a szájukban nincs lélek (אֵין־נְשָׁמָה בְּפִיהֶם). A *rúách*, a bibliai teremtés fontos elve (vö. Gen 1,2 és 2,7) teljesen hiányzik belőlük, hiszen nem alkalmasak életre, tehát még kevésbé életet teremteni. Mivel a bálványok hasztalanok, élettelenek, sőt halottak, akik ezektől várják életük gyarapodását, vagy érintkezésbe kerülnek ezekkel, azok bekerülnek az ezen képek nyomában terjedő halál szférájába.³⁸ JHVH-val szemben a bálványok

34 *A milyenek ők, legyenek készítők, mindenki, ki bennök bíz.* Zsolt 35,18; vö. *Teljes két nyelvű (héber-magyar) Biblia két kötetben I-II.*, Makkabi, Budapest, é.n.

35 ZENGER, Psalm 115, 285.

36 Erich FROMM, *Voi sarete come dei. Un'interpretazione radicale del Vecchio Testamento e della sua tradizione*, Ubaldini, Roma, 1970, 34-35; Gianfranco RAVASI, *Il libro dei Salmi 101-150*, EDB, Bologna, 1986, 361 szerint idézem.

37 ZENGER, Psalm 115, 281.

38 ZENGER, Psalm 115, 285.

nem visznek végbe semmit, hiszen maguk sem élnek, azonban mégis hatással rendelkeznek: azokra, akik bennük bíznak, a halált hozzák.³⁹ Bármennyire értékes az anyag, amiből a bálvány készül – legyen bár arany és ezüst –, az nem hús, következésképpen nem élet.⁴⁰

Fejtegetésemet megkönnyítené, ha a Zsolt 115,4-8 és 135,15-18 szakaszokban szerepelne a bálványszobrok készítésében gyakran használt alapanyag, a kő. Az Iz 44,9-20 szakaszban is a fából készített szobrokról beszél erős iróniával. A bálvány készítője a fa egyik részéből kifaragja istenét, a másik részével megfőzi ételét.

Amikor a bálványszobrok alapanyagáról van szó, gyakran szó esik a kőről is. Így például a Deut 28. fejezetben Mózes felsorolja az áldásokat, ha a nép hallgat Istenére, és az átkokat, bálványimádás esetében: „ha ott más isteneknek szolgálsz, fából és kőből valóknak” (36. v.), amit az átkok végén ismét felidéz (vö. 64. v.). Hiszkija király az asszíriai fenyegetés közeledtével imájában többek között így beszél a bálványokról: „Igaz, Uram, Assíria királyai elpusztították azon nemzeteket s mindazok földjét s tűzbe vetették azok isteneit, hiszen azok nem voltak istenek, hanem emberi kéz fából s kőből való alkotásai, s így megsemmisíthették őket” (2Kir 19,17-18). Dániel könyve szintén emlegeti „az aranyból, ezüstből, rézből, vasból, fából és kőből való isteneiket” (Dán 5,4). Még a Jelenések könyve 9,20-ban is visszaköszön a bálványok témája, amiket a szerző már a gonosz lelkek imádásával helyez egy szintre. A hét csapás ellenére az emberek imádják „a gonosz lelkeket és az aranyból, ezüstből, rézből, kőből és fából való bálványokat, amelyek nem tudnak látni, sem hallani, sem járni” (Jel 9,20).

A megtört szív, amit Isten nem vet meg

A köszív valószínűleg a bálványok felé irányuló szívet jelöli az Ez 36,26-ban. A szakaszban kétszer is szó van a bálványokról. Az Ez 36,18-ban JHVH népét vádolva állítja, hogy bálványaik által tették tisztátalanná országukat, amikor JHVH ismét összegyűjti és

39 ZENGER, Psalm 115; Psalm 135, 669.

40 RAVASI, *Il libro dei Salmi 101-150*, 374.

megtisztítja népét tisztátalanságaitól és bálványaitól. Greenberg Izrael köszívét keményszívűségként, dacos és csökönyös magatartásként értelmezi, és utal az Ez 2,4 és 3,7-re, amely Izrael kemény homlokáról,⁴¹ arcáról és megkeményedett szívéről⁴² beszél. Itt azonban nem esik szó köszívről. Nyilván valami hasonló jelentéssel rendelkeznek a korábban felsorolt Izraelre jellemző fogalmak, mint a köszív, de nem ugyanaz, és érdemes Ezekiel sajátos szóválasztékát komolyan venni. Zimmerli sem részletezi a köszív és a hússzív képét nagyhatású kommentárjában,⁴³ megelégszik egy rövid utalással az Ez 11,19-re, ahol már elhangzik Istennek ugyanez az ígérete: „Egy szívet adok nekik és új lelket öntök beléjük; elveszem testükből a köszívet, és hússzívet adok nekik”. Mielőtt a nép részesedik JHVH új adományában, el kell távolítani a nép minden botrányát és utálatosságát, ami nem más, mint a bálványai.

Egyébként a nép megátalkodott szívére Izajás ismét más fogalmat használ: Isten parancsát így lehetne szó szerint fordítani: tedd hájassá/zsírossá⁴⁴ ennek a népnek a szívét.

Az 51. (50 LXX) zsoltár jó néhány ponton érintkezik az Ez 36,26 versének témájával. A zsoltáros a 9. versben megtisztítást kéri: „híts meg izsóppal, és megtisztulok”, a 12. versben tiszta szívet, erős és új lelket kér. A 19. versben az áll: „a töredelmes és alázatos szívet nem veted meg” (Vg: *cor contritum et humiliatum*). Főleg a Vulgata hatása alatt már hozzászoktunk ehhez a képhez. A héber összetört és szétzúzott szívről⁴⁵ beszél. Néha az összetörni ige a bálványok összetörését is jelenti. Szép példa erre az Ez 6,6: „bálványaitok darabokra törnek és megsemmisülnek”. Ha az 51. zsoltár összetört szívről beszél, talán nem légből kapott, ha a képet úgy értelmezem: miután a bálványok felé fordult szív köszívvé lett, a megtérő ember összetört

41 חֲזִקִּי־מִצָּח.

42 יִחֲזִקִּי־לֵב (erős szív).

43 Vö. Walther ZIMMERLI, *Ezekiel 2* (BKAT 13.2), Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1969, 879.

44 A הִשְׁמִין hifil igeragozás szótöve a שָׁמַן szótövből képződik. Jelentése: meghízik, kövér lesz. Vö. Deut 32,15; Jer 5,28. EGERESI László Sándor, *Bibliai héber-magyar szótár*, Kálvin, Budapest, 2022, 751

45 לֵב־נִשְׁבָּר וְנִדְבָה (Zsolt 51,19 BHS).

szíve a darabokra tört bálványszobrok, képek összetörésével együtt olvasható. A megtört/töredelmes szív a bálványvilágnak vet véget, helyét átadja egy új kezdetnek, az új szívnek, a hússzívnek, amely képes befogadni JHVH életadományait, képes Istenre hallgatni, mellette dönten, vele kapcsolatba lépni és ebben kitartani.

Összegzés

A szívben összpontosul az ember. A szívben van az életerő, ott található az emberi tapasztalatok lenyomatai, ez a megismerés központja. Salamon király halló szívet kér magának. A szív az ember értelmének is a helye. Amikor Ozeás Efraimot a magyar bibliafordítások szerint esztelennek nevezi (7,11), héberül azt állítja, hogy nincs szíve,⁴⁶ azaz nem értelmes, buta és félrevezethető. A nincs szíve nyilván nem szívtelennel fordítandó.

Már az ókori világban két szemlélet alakul ki: a közel-keleti felfogásban, amelynek a Biblia is része, az a meggyőződés él, hogy a szívben összpontosul az ember, itt van értelmének is a székhelye. A görög filozófiai gondolkodás Platónról kezdődően a léleknek a halhatatlan részét és értelmét a fejben, a koponyában látja gyökerezni. Úgy tűnik, a modern orvostudomány is a platóni látásmódnak ad igazat. Azonban nem felejtethetjük, hogy a szívünk egész testünknek a motorja, ha szabad egy képet használni, olyan, mint a Nap a földön élők számára. A Nap energiája, fénye és melege nélkül nem volna életünk. Ha a szívünk nem működik, az halált jelent. Az agyunk sem tud nélküle működni.

Hosszú utat jártunk be, sok apró részlettel foglalkoztunk. Izrael szíve kővé lett, mert a bálványokra irányította szívét, és elfordult az életet adományozó Istenétől. Köszíve a 115,8 és 135,18 zsoltárversek fényében nem más, mint az élettelen, halott bálványok lenyomata. Isten eltávolítja, sőt összetöri azt, akár a bálványokat.

Minden kornak megvannak a bálványai. Jó, ha a prófétai ígéretet olvasva tudatosítjuk magunkban, hogy számtalan bálványozott

46 לֹא יָיָהּ (Oz 7,11 BHS).

dolog van legbensőnkben, személyek vagy a karrier, amely a szívünket életenergia nélkülivé teszi. Csak Istennél lel szívünk igazán önmagára, és válik egész mivoltunk éltető középpontjává.

Bibliográfia/Bibliography

- HAMVAS Béla (szerk.), *Anthologia humana – ötezer év bölcsessége*, Médio Kiadó, Szentendre, ⁶2008.
- EGERESI László Sándor, *Bibliai héber-magyar szótár*, Kálvin, Budapest, 2022.
- FABRY, Heinz Josef, leb, lebab, *ThWAT IV* (1982) 413–451.
- FREVEL, Christian, Grundriss der Geschichte Israels, in Erich ZENGER, Christian FREVEL (szerk.), *Einleitung in das Alte Testament*, Kohlhammer, Stuttgart, ⁸2012, 701–870.
- FROMM, Erich, *Voi sarete come dei. Un'interpretazione radicale del Vecchio Testamento e della sua tradizione*, Ubaldini, Roma, 1970.
- GYÖRKÖSSY Alajos, KAPITÁNYFfy István, TEGYEY Imre, *Ógörög-magyar nagyszótár*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.
- HOSSFELD, Frank-Lothar, Das Buch Ezechiel, in Erich ZENGER (szerk.), *Einleitung in das Alte Testament*, Kohlhammer, Stuttgart, ⁸2012, 598–603.
- JOYCE, Paul, *Divine Initiative and Human Response in Ezekiel* (JSOT-Sup 51), JSOT Press, Sheffield, 1989.
- KÁKOSY László, *Az ókori Egyiptom története és kultúrája*, Osiris, Budapest, 2003.
- KOEHLER, Ludwig, BAUMGARTNER, Walter, *Hebräisches und Aramäisches Lexikon zum Alten Testament I.*, Brill, Leiden – Boston, 2004, 658–659.
- OLÁH Zoltán, JHWH nevének megszentelése Izrael üdvösségének alapja, *StThTr* 1 (2000) 150–171.
- RAVASI, Gianfranco, *Il libro dei Salmi 101-150*, EDB, Bologna, 1986.
- REVENTLOW, Henning Graf, *Die Völker als Zeugen bei Ezechiel*, ZAW 71 (1959) 33–43.
- RÓZSA Huba, *Bevezetés az Ószövetség könyveibe*, Szent István Társulat, Budapest, 2016.

- RUSCHE, H., Das menschliche Herz nach biblischem Verständnis, *BiLe* 3 (1962) 201–206.
- VAMOS József, *Ezékiel, magyarázatok és elmélkedések a próféta könyvének 1–24. fejezeteinek alapján*, Magyar Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1989.
- VAN OORSCHOT, Jürgen, Nudity and Clothing in the Hebrew Bible: Theological and Anthropological Aspects, in Christoph BERNER et al. (szerk.), *Clothing and Nudity in the Hebrew Bible*, T&T Clark, London – New York, 2019.
- WOLFF, Hans Walter, *Ószövetségi antropológia*, Harmat – PRTA, Budapest, 2001.
- ZENGER, Erich, *Psalm 115*, in Frank-Lothar HOSSFELD, Erich ZENGER (szerk.), *Psalmen 101–150* (HThKAT), Herder, Freiburg – Basel – Wien, 2008, 275–291.
- ZIMMERLI, Walther, *Ezekiel 2* (BKAT 13.2), Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1969.